

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی **رهیافت**

سال بیستم، شماره ۷۵، تابستان ۱۴۰۵

صفحه ۳ تا ۲۸

سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال زنان سرپرست خانوار؛ بازخوانی عدالت اجتماعی بر مبنای نظریه بازشناسی اکسل هونت

گروه علوم سیاسی، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا، ایران
teymourjavid@iaush.ac.ir

تیمور محمودی جاوید

گروه علوم سیاسی، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا، ایران (نویسنده مسئول).
hassansaghafian@khuisf.ac.ir

حسن ثقفیان *

گروه علوم سیاسی، واحد شهرضا، دانشگاه آزاد اسلامی، شهرضا، ایران
Montazeri@iaush.ac.ir

بهرام منتظری

چکیده

افزایش زنان سرپرست خانوار در ایران، این گروه را به یکی از مهم‌ترین مسائل اجتماعی و رفاهی کشور تبدیل کرده است. جمهوری اسلامی ایران طی دهه‌های گذشته سیاست‌های مختلفی در حوزه حمایت، بیمه، اشتغال و توانمندسازی این زنان اجرا کرده است، اما تداوم فقر، ناامنی اقتصادی و ضعف پوشش حمایتی، پرسش‌هایی درباره کارآمدی این سیاست‌ها ایجاد کرده است. پرسش اصلی پژوهش حاضر آن است که سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال زنان سرپرست خانوار بر مبنای نظریه بازشناسی اکسل هونت واجد چه ابعاد و محدودیت‌هایی است. فرضیه پژوهش بر این مبنای استوار است که این سیاست‌ها اگرچه در سطح رسمی، زنان سرپرست خانوار را به رسمیت شناخته‌اند، اما به دلیل غلبه نگاه حمایتی - مددجویانه، ضعف نهادی و تقلیل توانمندسازی به بعد اقتصادی، بازشناسی آنان عمدتاً ناقص باقی مانده است. هدف پژوهش، تحلیل سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در حوزه زنان سرپرست خانوار بر پایه نظریه بازشناسی هونت است. روش تحقیق کیفی و مبتنی بر تحلیل محتوای قوانین، اسناد و متون علمی مرتبط است. یافته‌ها نشان می‌دهد شکاف میان سیاست رسمی و تجربه زیسته زنان، مانع تحقق کامل عدالت اجتماعی و بازشناسی پایدار آنان شده است.

کلیدواژه: زنان سرپرست خانوار، بازشناسی، اکسل هونت، عدالت اجتماعی، توانمندسازی، سیاست اجتماعی.

* نویسنده مسئول: hassansaghafian@khuisf.ac.ir

تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۱۲/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۵

The Islamic Revolution Approach Quarterly
Vol. 20, No.75, Summer 2026, P 3-28
rahyaftjournal.ir

The Policies of the Islamic Republic of Iran toward Female-Headed Households: Reinterpreting Social Justice Based on Axel Honneth's Theory of Recognition

Teymour Mahmoudi Javid

Department of Political Science, Shahreza Branch,
Islamic Azad University, Shahreza, Iran
teymourjavid@iaush.ac.ir

Hassan Saghafian *

Department of Political Science, Shahreza Branch,
Islamic Azad University, Shahreza, Iran
(Corresponding Author)
Email: hassansaghafian@khuisf.ac.ir

Bahram Montazeri

Department of Political Science, Shahreza Branch,
Islamic Azad University, Shahreza, Iran
Email: Montazeri@iaush.ac.ir

Abstract

The increasing number of female-headed households in Iran has turned this group into one of the country's most significant social and welfare concerns. During the past decades, the Islamic Republic of Iran has implemented various policies in the fields of welfare support, insurance coverage, employment, and empowerment of these women. Nevertheless, the persistence of poverty, economic insecurity, and weak social protection has raised serious questions regarding the effectiveness of these policies. The main question of this study is: what dimensions and limitations characterize the policies of the Islamic Republic of Iran toward female-headed households based on Axel Honneth's theory of recognition? The hypothesis of the study is that although these policies have formally recognized female-headed households, recognition has

* Corresponding Author: hassansaghafian@khuisf.ac.ir

How to Cite: Mahmoudi Javid, T., Saghafian, H., Montazeri, B. (2025). The Policies of the Islamic Republic of Iran toward Female-Headed Households: Reinterpreting Social Justice Based on Axel Honneth's Theory of Recognition, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 20(75), 3-28

Date Received: December 26, 2025 Date Accepted: March 11, 2026

remained largely incomplete due to the dominance of paternalistic and welfare-oriented approaches, institutional weaknesses, and the reduction of empowerment to merely economic dimensions. The aim of this study is to analyze the policies of the Islamic Republic of Iran regarding female-headed households through the framework of Honneth's theory of recognition. The research adopts a qualitative approach based on content analysis of laws, policy documents, and relevant academic literature. The findings indicate that the gap between official policies and the lived experiences of women has hindered the realization of social justice and sustainable recognition.

Keywords: Female-Headed Households, Recognition, Axel Honneth, Social Justice, Empowerment, Social Policy

Introduction

In recent decades, Iran has witnessed a significant increase in the number of female-headed households due to factors such as divorce, widowhood, unemployment, addiction, migration, imprisonment of male household members, and broader socio-economic transformations. This phenomenon has transformed female-headed households into one of the most important vulnerable social groups in contemporary Iran. Beyond economic deprivation, these women often face social exclusion, unstable employment, limited access to welfare services, and diminished social status.

The Islamic Republic of Iran has responded to this issue through a variety of welfare and supportive policies implemented by institutions such as the State Welfare Organization, Imam Khomeini Relief Foundation, the Vice Presidency for Women and Family Affairs, and other governmental and semi-governmental bodies. These policies have included social insurance, cash assistance, vocational training, microcredit programs, and empowerment projects. Despite these efforts, statistical evidence indicates the persistence of poverty, unemployment, weak insurance coverage, and institutional fragmentation among female-headed households. Most previous studies in Iran have focused primarily on economic poverty, employment, welfare efficiency, or social harms affecting female-headed households. However, fewer studies have examined this issue through the lens of social justice and recognition theory. Axel Honneth's theory of recognition provides an important framework for understanding justice not merely as redistribution of resources, but also as recognition of dignity, rights, and social esteem. Accordingly, this study seeks to analyze the policies of the Islamic Republic of Iran toward female-headed households through the dimensions of legal recognition, social recognition, and supportive-moral recognition.

Materials and Methods

This study employs a qualitative research design using directed content analysis. The theoretical framework is based on Axel Honneth's theory of recognition, particularly the categories of legal recognition, social

esteem, supportive-moral recognition, and recognition crisis. The research data were collected through documentary and library-based methods. The corpus of analysis includes the Constitution of the Islamic Republic of Iran, national development plans, social security laws, welfare regulations, official reports of welfare institutions, and academic studies related to female-headed households in Iran. Relevant policy documents and institutional reports from organizations such as the State Welfare Organization and Imam Khomeini Relief Foundation were also examined. Sampling was conducted purposively, focusing on documents directly related to welfare policies, empowerment programs, gender justice, and social support for female-headed households. Data analysis proceeded through several stages: identifying meaning units, open coding, categorizing codes according to Honneth's framework, and interpreting patterns and contradictions within Iranian social policy. To enhance validity and reliability, the study used triangulation of sources, continuous revision of coding categories, and theoretical comparison between empirical findings and recognition theory.

Discussion

The findings indicate that the policies of the Islamic Republic of Iran toward female-headed households contain three major dimensions of recognition. First, at the level of legal recognition, women have been formally recognized through constitutional principles, welfare laws, social insurance policies, and development plans. These measures have attempted to incorporate female-headed households into the sphere of social citizenship. Second, at the level of social recognition and esteem, the government has emphasized empowerment policies such as vocational training, self-employment loans, home-based occupations, and microfinance programs. These policies aim to transform women from passive welfare recipients into active economic agents. However, empowerment policies have largely remained confined to economic dimensions and traditional gender roles, particularly through the concentration on home-based and low-income occupations. Third, at the level of supportive-moral recognition, welfare institutions have provided cash assistance, healthcare support, housing aid, and social services intended to prevent complete social exclusion. Nevertheless, these policies often reproduce paternalistic and charity-oriented approaches. Female-headed households are frequently represented as dependent "clients" or vulnerable populations rather than autonomous citizens with equal dignity and agency. The study further identifies a "crisis of recognition" within Iranian social policy. Although women are formally recognized in laws and official discourse, institutional inefficiency, fragmented welfare structures, inadequate financial support, and limited implementation capacity have prevented the realization of effective and sustainable recognition. As a result, a significant gap has emerged between official policy discourse and the lived experiences of female-headed households.

Conclusion

The study concludes that the policies of the Islamic Republic of Iran toward female-headed households represent a form of incomplete recognition. While legal and welfare frameworks have formally acknowledged these women as subjects deserving support and protection, recognition has remained limited due to institutional weakness, paternalistic welfare approaches, and the reduction of empowerment to economic self-sufficiency. From the perspective of Honneth's theory, social justice requires more than redistribution of welfare resources; it also requires recognition of dignity, equal social status, and meaningful social participation. Therefore, improving the condition of female-headed households in Iran requires a transition from merely assistance-based policies toward comprehensive recognition-based policies that address legal equality, social esteem, cultural representation, and participatory empowerment simultaneously.

Bibliography

Akbar Aghajanian & Vaida Thompson (2013) Female Headed Households in Iran(1976–2006), *Marriage & Family Review*, 49:2, 115-134, DOI: 10.1080/01494929.2012.728558

Barati, Mohammad Ali, & Ebrahimi Salari, Taghi. (2018). "Factors Affecting Poverty among Female-Headed Households in Iran." *Social Welfare Quarterly*, 18(68), 43–85. {in Persian}

Center for Women and Family Affairs of the Presidency of the Islamic Republic of Iran. (2004). *Charter of Women's Rights and Responsibilities in the Islamic Republic of Iran*. Retrieved from <https://www.ekhtebar.ir/منشور-حقوق-و-مسئولیت-های-زنان-در-نظام-جم/> {in Persian}

Dadgarfard, Zahra, Fathi, Soroush, Zarei, Zahra, & Dadandish, Parvin. (2020). "Pathology of Policymaking Regarding Female-Headed Households in Iran after the Revolution." *Islamic Revolution Approach Quarterly*, 14(52), 41–58. {in Persian}

Donya-e-Eqtasad Newspaper. (2015, October). "Iran's Nine-Step Leap in Competitiveness." Retrieved June 2017, from <http://donya-e-eqtasad.com/news/938099/> {in Persian}

Eghtesad Online. (2016, November). "More than 1.3 Million Female-Headed Households Are Not Covered by Any Support Institution." Retrieved June 2017, from <http://www.eghtesadonline.com/> {in Persian}

Family and Women Analytical News Agency. (2013, May). "Women Aged 18 to 50 under the Coverage of the Welfare Organization Will Benefit from Social Insurance." Retrieved June 2017, from <http://mehrkhane.com/fa/news/6598/> {in Persian}

Forouzan, S., & Biglarian, A. (2003). "Female-Headed Households; Opportunities and Challenges." *Women's Research Quarterly*, 5, 35–58. {in Persian}

Fraser, N., & Honneth, A. (2003). *Redistribution or Recognition? A*

Political-Philosophical Exchange. London: Verso.

Honneth, A. (1995). *The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts*. Cambridge: Polity Press.

Honneth, A. (2001). Recognition or Redistribution? Changing Perspectives on the Moral Order of Society. *Theory, Culture & Society*, 18(2-3), 43-55.

McNay, L. (2008). *Against Recognition*. Cambridge: Polity Press.

Naghibi, A., & Mohammadtaghi-Zadeh, M. (2014). "Legislative and Executive Contexts of Social Security for Unsupported and Badly Supported Women." *Strategic Studies on Women*, 16(64), 117-157. {in Persian}

Salahedin Ghaderi, Alireza Karimi, Somayeh Soleymani, Khadijeh Kargar Efsanabadi, *The Experiences of Female-Headed Households and the Cycle of Misery (Case Study of Female-Headed Households in Karaj)*, *Quarterly of Social Studies Research in Iran* Vol. 11, No. 1:1-27, Spring 2022 Doi: 10.22059/JISR.2021.307490.1096

Shahraki, Mehdi, & Ghaderi, Simin. (2021). "Determinants of Health Expenditures among Female-Headed Households in Urban Areas of Iran." *Journal of Health Education and Health Promotion*, 9(2), 133-144. {in Persian}

Tadbir Analytical Platform. (2023). Analytical Report on Insurance for Female-Headed Households. Retrieved from <https://tadbirtp.ir/insurance-for-female-heads-of-the-household/> {in Persian}

Vaezi, Ahmad. (2021). "Social Justice and Its Relation to Distributive Justice." *Political Science Quarterly*, 24(95), 6-25. {in Persian}

Vahedi, Roghayeh, & Khosravi Bab-Anari, Malektaj. (2020). "The Role of Non-Governmental Organizations in the Political Socialization of Female-Headed Households (With Emphasis on East Azerbaijan Province)." *Islamic Revolution Approach Quarterly*, 14(52), 41-58. {in Persian} Yoosefi Lebni, J., Mohammadi Gharehghani, M. A., Soofizad, G., Khosravi, B., Ziapour, A., & Irandoost, S. F. (2020). Challenges and opportunities confronting female-headed households in Iran: a qualitative study. *BMC women's health*, 20(1), 183.

Zarean, Mansoureh, Zarei, Masoumeh, & Honardoust, Atiyeh. (2018). "Empowerment of Female-Headed Households with Emphasis on the Fourth, Fifth, and Sixth Development Plans of the Islamic Republic of Iran." *Women in Development and Politics*, 16(2), 319-338. {in Persian}

Zurn, C. F. (2015). *Axel Honneth: A Critical Theory of the Social*. Cambridge: Polity Press.

مقدمه

تحولات اقتصادی، اجتماعی و جمعیتی چند دهه اخیر در ایران، موجب افزایش تعداد زنان سرپرست خانوار شده است. عواملی چون طلاق، فوت همسر، اعتیاد، بیکاری، مهاجرت، زندانی شدن مردان و تغییر در الگوی خانواده، سبب شده است بخشی از زنان مسئولیت مستقیم تأمین معیشت و اداره خانوار را بر عهده گیرند. از این رو، مسئله زنان سرپرست خانوار صرفاً یک موضوع اقتصادی نیست، بلکه با ابعاد اجتماعی، امنیت اجتماعی، منزلت فرهنگی، مشارکت اجتماعی، سلامت روانی، دسترسی به فرصت‌های برابر و کیفیت زندگی نیز پیوند دارد.

در ایران، نهادهایی مانند سازمان بهزیستی، کمیته امداد امام خمینی، معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری و برخی نهادهای عمومی و غیردولتی، سیاست‌ها و برنامه‌های متعددی در زمینه مستمری، بیمه، خدمات درمانی، آموزش مهارت، اشتغال‌زایی، اعطای تسهیلات و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار اجرا کرده‌اند. با این حال، تداوم مشکلاتی مانند فقر، بیکاری، ضعف پوشش بیمه‌ای، ناامنی اقتصادی و محدودیت فرصت‌های شغلی نشان می‌دهد که حمایت‌های موجود به تنهایی برای تحقق عدالت اجتماعی در قبال این گروه کفایت نمی‌کند. افزون بر این، مسئله زنان سرپرست خانوار تنها به کمبود منابع مادی محدود نیست؛ بلکه تجربه طرد اجتماعی، نگاه ترحم‌آمیز، کاهش منزلت، وابستگی نهادی و محدودیت در مشارکت اجتماعی نیز می‌تواند بر موقعیت آنان اثرگذار باشد. بنابراین، ارزیابی سیاست‌های موجود نیازمند فراتر رفتن از سنجش میزان حمایت اقتصادی و توجه به نحوه جایگاه‌یابی اجتماعی و حقوقی این زنان است.

در این چارچوب، نظریه بازشناسی اکسل هونت امکان تحلیل گسترده‌تری از عدالت اجتماعی فراهم می‌کند. هونت عدالت را صرفاً به توزیع منابع اقتصادی محدود نمی‌داند و بر اهمیت بازشناسی در شکل‌گیری کرامت، احترام و احساس ارزشمندی افراد تأکید دارد (Honeth, 1995: 92). از این منظر، بی‌عدالتی می‌تواند علاوه بر محرومیت اقتصادی، در قالب نادیده گرفته شدن، بی‌احترامی و فقدان بازشناسی اجتماعی نیز بروز یابد. بر این اساس، مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال زنان سرپرست خانوار تا چه اندازه از رویکرد صرفاً حمایتی فراتر رفته و آنان را به عنوان شهروندانی برخوردار از حق، منزلت و عاملیت اجتماعی به رسمیت شناخته‌اند.

۲- پیشینه تحقیق

پژوهش‌های مرتبط با زنان سرپرست خانوار در ایران عمدتاً بر ابعاد اقتصادی، رفاهی، آسیب‌های اجتماعی و توانمندسازی این گروه متمرکز بوده‌اند. در حوزه نظری،

واعظی (۱۴۰۰) در پژوهش «عدالت اجتماعی و نسبت آن با عدالت توزیعی» نشان داد که مفهوم عدالت اجتماعی فراتر از عدالت توزیعی بوده و صرف توزیع منابع اقتصادی نمی‌تواند تمام ابعاد عدالت را توضیح دهد. این دیدگاه، زمینه نظری مناسبی برای تحلیل سیاست‌های اجتماعی فراتر از سطح اقتصادی فراهم می‌کند. همچنین علمی (۱۳۹۵) در مقاله «عدالت اجتماعی در نهج البلاغه» عدالت اجتماعی را متضمن مؤلفه‌هایی چون کرامت انسانی، رعایت حقوق اجتماعی و امنیت اجتماعی دانسته است.

در حوزه مطالعات اقتصادی و رفاهی، شهرکی و قادری (۱۴۰۰) در پژوهش «عوامل تعیین‌کننده مخارج سلامت خانوار زن سرپرست در مناطق شهری ایران» نشان دادند خانوارهای زن سرپرست دارای کودک یا سالمند، هزینه‌های سلامت بیشتری دارند و افزایش پوشش بیمه‌ای و حمایت‌های معیشتی برای این گروه ضروری است. براتی و ابراهیم‌سالاری (۱۳۹۷) نیز در پژوهش «عوامل مؤثر بر فقر در خانوارهای دارای سرپرست زن در ایران» بر رابطه میان بیکاری، نابرابری جنسیتی و فقر زنان تأکید کرده‌اند.

بخش مهمی از مطالعات، بر موضوع توانمندسازی زنان سرپرست خانوار تمرکز داشته‌اند. زارعان و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش «توانمندسازی زنان سرپرست خانوار با تأکید بر برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران» نشان دادند سیاست‌های توسعه‌ای بیشتر به حمایت‌های محدود مالی پرداخته و در افزایش عاملیت، حضور اجتماعی و دسترسی زنان به منابع موفق نبوده‌اند. شکوری و همکاران (۱۳۸۶) نیز در پژوهش «مؤلفه‌های توانمندی زنان و تبیین عوامل مؤثر بر آنها» ابعاد مختلف توانمندسازی زنان سرپرست خانوار در تهران را بررسی کرده‌اند.

در حوزه مطالعات اجتماعی و کیفی، قدیری و همکاران (۲۰۲۲) در پژوهش «تجارب زنان سرپرست خانوار و چرخه فلاکت» به بررسی مشکلات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی زنان سرپرست خانوار در کرج پرداخته و نشان داده‌اند که این مشکلات به بازتولید چرخه محرومیت و نابرابری منجر می‌شود. همچنین یوسفی‌بنی و همکاران (۲۰۲۰) در پژوهش «چالش‌ها و فرصت‌های زنان سرپرست خانوار در ایران؛ یک تحقیق کیفی» نشان دادند این زنان با چالش‌های چندبعدی اقتصادی، اجتماعی و روانی مواجه‌اند.

در سطح بین‌المللی نیز آفاجانیان و تامسون (۲۰۱۳) در پژوهش «زنان سرپرست خانوار در ایران» با بررسی داده‌های سرشماری، افزایش زنان سرپرست خانوار را ناشی از تغییرات تدریجی خانواده و نقش زنان در جامعه ایران دانسته‌اند. به اعتقاد آنان، این پدیده لزوماً همیشه به فقر منتهی نشده، بلکه با تحولات فرهنگی و تغییر الگوهای خانواده در ارتباط است.

در مجموع، اغلب پژوهش‌های پیشین بر ابعاد فقر، اشتغال، آسیب‌های اجتماعی، رفاه و توانمندسازی اقتصادی زنان سرپرست خانوار تمرکز داشته‌اند. نوآوری پژوهش حاضر در آن است که مسئله زنان سرپرست خانوار را در چارچوب نظریه بازشناسی اکسل هونت تحلیل می‌کند و سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران را از منظر بازشناسی حقوقی، منزلتی و حمایتی - اخلاقی مورد بررسی قرار می‌دهد. همچنین پژوهش حاضر با طرح مفهوم «بحران بازشناسی»، شکاف میان سیاست رسمی و تجربه زیسته زنان سرپرست خانوار را تبیین می‌کند؛ موضوعی که در مطالعات داخلی کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

۳- روش تحقیق

۳-۱ رویکرد پژوهش

پژوهش حاضر از نظر هدف، بنیادی - کاربردی و از نظر ماهیت، کیفی است. رویکرد اصلی تحقیق، تفسیری و انتقادی بوده و تلاش دارد سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال زنان سرپرست خانوار را نه صرفاً از منظر کارکردهای اقتصادی و رفاهی، بلکه از منظر «بازشناسی اجتماعی» تحلیل کند. در این چارچوب، نظریه بازشناسی اکسل هونت به عنوان چارچوب نظری پژوهش انتخاب شده است؛ زیرا این نظریه امکان تحلیل همزمان ابعاد حقوقی، منزلتی و حمایتی سیاست‌های اجتماعی را فراهم می‌سازد. بر این اساس، پژوهش حاضر می‌کوشد نشان دهد سیاست‌های حمایتی و توانمندسازانه دولت تا چه اندازه توانسته‌اند زنان سرپرست خانوار را به عنوان سوژه‌هایی دارای حق، منزلت اجتماعی و عاملیت اجتماعی به رسمیت بشناسند.

۳-۲ روش پژوهش

روش پژوهش، تحلیل محتوای کیفی است. تحلیل محتوا یکی از مهمترین روش‌های پژوهش کیفی در مطالعات سیاستگذاری اجتماعی و علوم اجتماعی محسوب می‌شود و امکان استخراج مضامین، الگوها و جهت‌گیری‌های معنایی موجود در اسناد و متون را فراهم می‌کند. در این پژوهش، تحلیل محتوای کیفی با رویکرد جهت‌دار انجام شده است؛ به این معنا که مفاهیم و مقوله‌های اصلی تحلیل، بر مبنای چارچوب نظری اکسل هونت شامل «بازشناسی حقوقی»، «بازشناسی منزلتی»، «بازشناسی حمایتی - اخلاقی» و «بحران بازشناسی» تعریف و استخراج شده‌اند (Hsieh & Shannon, 2005: 1281).

در این روش، ابتدا متون و اسناد مرتبط گردآوری و مطالعه شد، سپس واحدهای معنایی مرتبط با زنان سرپرست خانوار استخراج گردید. در مرحله بعد، کدهای اولیه بر مبنای مفاهیم

نظری پژوهش شناسایی و دسته‌بندی شدند. در نهایت، از طریق مقایسه و تجمیع کدها، مقوله‌های نهایی شکل گرفت و ارتباط آنها با نظریه بازشناسی هونت مورد تحلیل قرار گرفت.

۳-۳ جامعه پژوهش و نمونه مورد مطالعه

جامعه پژوهش شامل کلیه اسناد، قوانین، برنامه‌های توسعه، گزارش‌های رسمی و منابع علمی مرتبط با سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در حوزه زنان سرپرست خانوار است. این اسناد شامل قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، برنامه‌های توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، قانون تأمین اجتماعی، قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی، منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی، گزارش‌های سازمان بهزیستی، کمیته امداد امام خمینی، معاونت امور زنان و خانواده ریاست جمهوری و نیز مقالات و پژوهش‌های علمی مرتبط با زنان سرپرست خانوار است.

نمونه‌گیری در این پژوهش به صورت هدفمند و نظری انجام شده است. در این نوع نمونه‌گیری، اسناد و متونی انتخاب می‌شوند که بیشترین ارتباط را با مسئله پژوهش و چارچوب نظری داشته باشند. بر همین اساس، اسنادی انتخاب شدند که مستقیماً به موضوع حمایت، توانمندسازی، بیمه، اشتغال، عدالت جنسیتی و سیاست‌های رفاهی زنان سرپرست خانوار پرداخته‌اند. همچنین برای غنای تحلیلی پژوهش، از مقالات علمی داخلی و خارجی مرتبط با نظریه بازشناسی، سیاست اجتماعی و زنان سرپرست خانوار استفاده شده است.

۳-۴ شیوه گردآوری داده‌ها

داده‌های پژوهش به شیوه اسنادی و کتابخانه‌ای گردآوری شده‌اند. در این راستا، قوانین، آیین‌نامه‌ها، اسناد رسمی، برنامه‌های توسعه، گزارش‌های نهادهای و مقالات علمی معتبر بررسی و تحلیل شدند. همچنین برای افزایش دقت تحلیلی، از پایگاه‌های علمی داخلی و خارجی و منابع مرتبط با نظریه بازشناسی اکسل هونت استفاده شده است. گردآوری داده‌ها تا مرحله اشباع نظری ادامه یافت؛ به این معنا که پس از بررسی اسناد و منابع متعدد، داده‌های جدید دیگر منجر به شکل‌گیری مقوله تازه‌ای نشد.

۳-۵ شیوه تحلیل داده‌ها

تحلیل داده‌ها در چند مرحله انجام شد. در مرحله نخست، متون مورد مطالعه چندین بار مرور و واحدهای معنایی مرتبط استخراج گردید. در مرحله دوم، کدگذاری اولیه انجام شد و مضامین مشترک شناسایی شدند. در مرحله سوم، کدها بر مبنای مفاهیم نظری هونت در چهار

دسته اصلی شامل بازشناسی حقوقی، بازشناسی منزلتی، بازشناسی حمایتی - اخلاقی و بحران بازشناسی طبقه‌بندی شدند. در مرحله نهایی، روابط میان این مقوله‌ها و دلالت‌های آنها برای سیاستگذاری اجتماعی در ایران تحلیل و تفسیر شد.

۳-۶ اعتبار و روایی پژوهش

برای افزایش اعتبار و قابلیت اعتماد پژوهش، از چند راهبرد استفاده شده است. نخست، از «مثلث‌سازی منابع» بهره گرفته شد؛ به این معنا که داده‌ها از منابع متنوع شامل قوانین، اسناد رسمی، گزارش‌های نهادی و پژوهش‌های علمی گردآوری شدند تا از تک‌منبعی بودن داده‌ها جلوگیری شود. دوم، فرایند کدگذاری و تحلیل به صورت مستمر بازبینی شد تا انسجام مفهومی میان داده‌ها و چارچوب نظری حفظ شود. سوم، تلاش شد تفسیر داده‌ها صرفاً بر مبنای شواهد موجود انجام گیرد و از داوری‌های غیرمستند پرهیز شود.

همچنین برای افزایش روایی نظری، یافته‌های پژوهش با مفاهیم اصلی نظریه بازشناسی هونت و برخی پژوهش‌های مرتبط در حوزه سیاست اجتماعی و عدالت اجتماعی مقایسه شد. این امر موجب شد تحلیل نهایی، علاوه بر اتکا به داده‌های تجربی، از انسجام نظری نیز برخوردار باشد.

۴- چارچوب نظری

چارچوب نظری این پژوهش بر نظریه «بازشناسی» اکسل هونت استوار است؛ نظریه‌ای که در دهه‌های اخیر به یکی از مهمترین رویکردهای انتقادی در تحلیل بی‌عدالتی اجتماعی، طرد اجتماعی و اشکال نوین نابرابری تبدیل شده است. هونت، به عنوان یکی از متفکران نسل سوم مکتب فرانکفورت، تلاش می‌کند مفهوم عدالت را از سطح صرفاً توزیع اقتصادی فراتر برده و آن را به مسئله «به رسمیت شناخته شدن» انسان‌ها در عرصه اجتماعی پیوند دهد. از نظر او، بسیاری از اشکال رنج اجتماعی نه فقط ناشی از فقر مادی، بلکه حاصل تجربه تحقیر، نادیده گرفته شدن و فقدان احترام اجتماعی است (Honeth, 1995: 92). بر این اساس، عدالت اجتماعی تنها به معنای توزیع برابر منابع نیست، بلکه به معنای فراهم کردن شرایطی است که افراد بتوانند منزلت، کرامت و هویت اجتماعی خود را در جامعه باز یابند.

هونت نظریه خود را به ویژه در کتاب «مبارزه برای بازشناسی» بسط می‌دهد و استدلال می‌کند که انسان‌ها برای شکل‌گیری هویت فردی و اجتماعی خود نیازمند بازشناسی متقابل‌اند (Honeth, 1995: 107). او با الهام از فلسفه هگل و روان‌شناسی اجتماعی جرج هربرت مید، بازشناسی را شرط اساسی تحقق «رابطه مثبت فرد با خویش» می‌داند. در این چارچوب،

بی‌عدالتی زمانی رخ می‌دهد که گروهی از افراد از بازشناسی اجتماعی محروم شوند یا منزلت آنان در نظم اجتماعی انکار گردد. به تعبیر هونت، تجربه تحقیر اجتماعی می‌تواند به احساس بی‌ارزشی، حذف اجتماعی و ناتوانی در مشارکت فعال در جامعه منجر شود (Honneth, 2001: 48).

بر اساس نظریه هونت، بازشناسی در سه سطح تحقق می‌یابد: عشق و حمایت عاطفی، حقوق، و منزلت اجتماعی. سطح نخست، یعنی عشق و حمایت عاطفی، به روابط اولیه خانوادگی و عاطفی مربوط می‌شود که در آن فرد احساس امنیت و اعتماد به نفس پیدا می‌کند. سطح دوم، بازشناسی حقوقی است که از طریق برخورداری برابر از حقوق و حمایت قانونی تحقق می‌یابد. در این سطح، افراد باید به‌عنوان اعضای برابر جامعه سیاسی شناخته شوند. سطح سوم، منزلت اجتماعی یا همبستگی اجتماعی است که به میزان ارزشی مربوط می‌شود که جامعه برای سبک زندگی، فعالیت‌ها و نقش اجتماعی افراد قائل می‌شود (Hononeth, 1995: 130-129). در واقع، فرد زمانی می‌تواند به خوداحترامی دست یابد که احساس کند جامعه نقش و هویت او را ارزشمند تلقی می‌کند.

کاربست این نظریه در مسئله زنان سرپرست خانوار اهمیت ویژه‌ای دارد؛ زیرا این گروه صرفاً با محرومیت اقتصادی مواجه نیستند، بلکه در بسیاری از موارد با اشکال مختلفی از طرد نمادین، انگ اجتماعی و کاهش منزلت اجتماعی نیز روبه‌رو هستند. بسیاری از سیاست‌های رفاهی در جوامع مختلف، زنان سرپرست خانوار را صرفاً به‌عنوان «گروه آسیب‌پذیر» یا «سوژه نیازمند حمایت» تعریف می‌کنند و کمتر آنان را به‌عنوان کنشگرانی دارای عاملیت اجتماعی و کرامت مستقل به رسمیت می‌شناسند. از این منظر، مسئله اصلی تنها میزان حمایت اقتصادی دولت نیست، بلکه نوع نگاه نهادی و فرهنگی به زنان سرپرست خانوار نیز اهمیت پیدا می‌کند.

نانسی فریزر، که از مهمترین نظریه‌پردازان مرتبط با بحث بازشناسی است، استدلال می‌کند که عدالت اجتماعی باید همزمان دو بعد «بازشناسی» و «بازتوزیع» را دربرگیرد (Fraser & Honneth, 2003: 7). از نظر فریزر، بسیاری از گروه‌های فرودست نه تنها از نظر اقتصادی محروم‌اند، بلکه از نظر فرهنگی نیز دچار بی‌اعتباری و حذف نمادین می‌شوند. زنان سرپرست خانوار دقیقاً در چنین موقعیتی قرار دارند؛ یعنی هم ممکن است با فقر اقتصادی مواجه باشند و هم در سطح فرهنگی با کلیشه‌ها و نگاه‌های تبعیض‌آمیز روبه‌رو شوند. به همین دلیل، تحلیل سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در این حوزه صرفاً بر مبنای شاخص‌های اقتصادی کافی نیست و باید ابعاد فرهنگی و هویتی سیاست‌ها نیز مورد بررسی قرار گیرد.

افزون بر این، پژوهشگران متعددی نشان داده‌اند که نظریه بازشناسی هونت ظرفیت بالایی برای تحلیل سیاست‌های رفاهی و اجتماعی دارد. توماس زورن معتقد است که نظریه هونت امکان فهم اشکال جدید بی‌عدالتی را فراهم می‌کند؛ زیرا نشان می‌دهد چگونه ساختارهای نهادی می‌توانند به بازتولید احساس تحقیر و حذف اجتماعی منجر شوند (Zurn, 2015: 89). همچنین لوئیس مک‌کینی بر این باور است که رویکرد بازشناسی می‌تواند در تحلیل وضعیت زنان و گروه‌های حاشیه‌ای بسیار مؤثر باشد؛ زیرا نشان می‌دهد چگونه نابرابری‌های فرهنگی و نمادین در کنار نابرابری‌های اقتصادی عمل می‌کنند (McNay, 2008: 271).

در چارچوب این پژوهش، نظریه بازشناسی هونت این امکان را فراهم می‌کند که سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران درباره زنان سرپرست خانوار نه فقط از منظر حمایت اقتصادی، بلکه از منظر نوع بازنمایی، منزلت‌بخشی و به رسمیت شناختن اجتماعی این گروه تحلیل شوند. در این رویکرد، پرسش اصلی آن است که آیا سیاست‌های حمایتی موجود توانسته‌اند زنان سرپرست خانوار را به عنوان شهروندانی دارای حقوق، کرامت و عاملیت اجتماعی بازشناسی کنند، یا آنکه این سیاست‌ها همچنان آنان را در موقعیت وابستگی، حاشیه‌نشینی و فرودستی بازتولید می‌کنند. بنابراین، نظریه هونت در این پژوهش نه صرفاً یک چارچوب انتزاعی فلسفی، بلکه ابزاری تحلیلی برای فهم نسبت میان سیاست اجتماعی، منزلت اجتماعی و عدالت در جمهوری اسلامی ایران است.

۵- تحلیل سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال زنان سرپرست خانوار بر مبنای نظریه بازشناسی اکسل هونت

از منظر نظریه بازشناسی اکسل هونت، سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال زنان سرپرست خانوار را نمی‌توان صرفاً مجموعه‌ای از اقدامات رفاهی یا حمایتی تلقی کرد، بلکه این سیاست‌ها را باید بخشی از فرایند «به رسمیت‌شناسی اجتماعی» این گروه در ساختار سیاسی و اجتماعی جمهوری اسلامی دانست. هونت معتقد است عدالت اجتماعی زمانی تحقق می‌یابد که افراد نه تنها از منابع مادی برخوردار باشند، بلکه در سه سطح «حقوق»، «منزلت اجتماعی» و «حمایت اجتماعی و اخلاقی» نیز مورد بازشناسی قرار گیرند (Honnet, 1995: 92). بر این اساس، سیاست‌های مربوط به زنان سرپرست خانوار در ایران را می‌توان در سه سطح اصلی بازشناسی تحلیل کرد: بازشناسی حقوقی، بازشناسی منزلتی و بازشناسی حمایتی - اخلاقی.

۵-۱ بازشناسی حقوقی؛ تبدیل زنان سرپرست خانوار به سوژه دارای حق

نخستین سطح نظریه بازشناسی اکسل هونت، «بازشناسی حقوقی» است؛ سطحی که در آن فرد نه صرفاً به عنوان موجودی نیازمند کمک، بلکه به عنوان «صاحب حق» در نظم حقوقی و سیاسی جامعه شناخته می‌شود. هونت معتقد است انسان زمانی می‌تواند به «خوداحترامی» دست یابد که در مقام یک سوژه حقوقی، از سوی جامعه و دولت به رسمیت شناخته شود و بتواند خود را عضوی برابر در جامعه تلقی کند (Honneth, 1995: 107). از این منظر، بررسی سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال زنان سرپرست خانوار نشان می‌دهد که دولت طی چند دهه گذشته کوشیده این گروه را در چارچوب حقوق اجتماعی، رفاهی و حمایتی وارد قلمرو شهروندی اجتماعی کند.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مهمترین بنیان این بازشناسی حقوقی را فراهم ساخته است. اصل ۲۱ قانون اساسی دولت را موظف به حمایت از زنان، به ویژه زنان بیوه، سالخورده و بی سرپرست می‌داند و بر ایجاد بیمه خاص برای آنان تأکید می‌کند (نقیبی، ۱۳۹۳: ۱۲۳). همچنین اصل ۲۹، برخورداری از تأمین اجتماعی، خدمات درمانی و حمایت‌های مالی را حقی همگانی معرفی می‌کند و دولت را موظف می‌سازد این خدمات را از محل درآمدهای عمومی تأمین کند (نقیبی، ۱۳۹۳: ۱۲۴). اصل ۴۳ نیز با تأکید بر رفع فقر، تأمین نیازهای اساسی و ایجاد شرایط اشتغال، زمینه حقوقی دیگری برای حمایت از زنان سرپرست خانوار فراهم می‌سازد.

از منظر هونت، اهمیت این اصول در آن است که زنان سرپرست خانوار دیگر صرفاً موضوع ترحم یا خیریه نیستند، بلکه به عنوان گروهی دارای حقوق اجتماعی شناخته می‌شوند. این تحول، زنان را از وضعیت وابستگی شخصی به جایگاه «شهروند دارای حق» منتقل می‌کند. در ادامه همین روند، قوانین برنامه‌های توسعه، به ویژه برنامه پنجم و ششم توسعه، مفهوم عدالت جنسیتی، توانمندسازی و بیمه اجتماعی زنان سرپرست خانوار را وارد سیاستگذاری رسمی کردند. ماده ۲۳۰ برنامه پنجم توسعه و ماده ۱۱۶ برنامه ششم توسعه، دستگاه‌های اجرایی را موظف به اعمال رویکرد عدالت جنسیتی و اجرای برنامه‌های توانمندسازی زنان سرپرست خانوار کرده‌اند (همشهری، ۱۳۹۶/۱۱/۱۱).

افزون بر این، قانون تأمین اجتماعی و منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی نیز به طور مستقیم به مسئله زنان سرپرست خانوار پرداخته‌اند. در منشور حقوق زنان، حق زنان خودسرپرست و بی سرپرست برای برخورداری از بیمه، خدمات درمانی و حمایت‌های اجتماعی به رسمیت شناخته شده است (نقیبی، ۱۳۹۳: ۱۳۹). این اسناد نشان می‌دهد که دولت تلاش کرده زنان سرپرست خانوار را وارد قلمرو رسمی حقوق اجتماعی کند.

با این حال، بازنشاسی حقوقی زنان سرپرست خانوار در ایران با تناقض‌ها و محدودیت‌های مهمی همراه است. مهمترین مسئله، فاصله میان «حق قانونی» و «تحقق نهادی» آن است. برای مثال، طرح بیمه زنان خانه‌دار و زنان سرپرست خانوار که از دهه ۱۳۷۰ مطرح شد، باوجود تصویب اولیه و حتی اجرای آزمایشی در چند استان، به دلیل کمبود منابع مالی و اختلاف میان نهادهای اجرایی عملاً متوقف شد (واحدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۲-۴۶). این وضعیت نشان می‌دهد که بازنشاسی حقوقی زنان، اگرچه در سطح رسمی مورد تأکید قرار گرفته، اما فاقد پشتوانه اجرایی پایدار بوده است.

هونت تأکید می‌کند که بی‌عدالتی مدرن صرفاً به معنای فقدان قانون نیست، بلکه می‌تواند ناشی از ناتوانی ساختارهای اجتماعی در تحقق حقوق رسمی باشد (Honnet, 2001: 48). ایران نیز بخش بزرگی از زنان سرپرست خانوار همچنان از پوشش کامل بیمه‌ای و حمایت‌های پایدار محروم‌اند. طبق آمار رسمی، بیش از نیمی از زنان سرپرست خانوار تحت پوشش هیچ نهاد حمایتی قرار ندارند (اقتصادآنلاین، ۱۳۹۵). بنابراین، بازنشاسی حقوقی آنان در بسیاری موارد به سطحی نمادین تقلیل یافته است. از سوی دیگر، بازنشاسی حقوقی زنان در ایران غالباً «مشروط» است. بسیاری از حمایت‌ها تنها شامل زنان مطلقه، بیوه یا فاقد سرپرست می‌شود و نه تمام زنانی که عملاً بار اقتصادی خانواده را بر دوش دارند. این مسئله نشان می‌دهد که حقوق اجتماعی زنان همچنان در چارچوب وضعیت خانوادگی تعریف می‌شود و نه بر پایه فردیت مستقل آنان (دادگرفرد و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۶). به بیان دیگر، زنان سرپرست خانوار هنوز به‌طور کامل به‌عنوان شهروندان مستقل و برابر بازنشاسی نشده‌اند.

همچنین تعدد نهادهای مسئول، همپوشانی وظایف و نبود نظام جامع رفاهی، بازنشاسی حقوقی را با بحران اجرایی مواجه ساخته است. سازمان بهزیستی، کمیته امداد، شهرداری، معاونت زنان و سایر نهادها هر یک بخشی از مسئولیت را برعهده دارند، اما فقدان هماهنگی میان آنها موجب شده حمایت‌ها پراکنده، محدود و ناپایدار باشد (نقیبی، ۱۳۹۳، ۱۵۳). در نتیجه، زنان سرپرست خانوار در عمل با ساختاری روبه‌رو هستند که اگرچه آنان را به رسمیت می‌شناسد، اما توان تحقق کامل این بازنشاسی را ندارد.

بنابراین، سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در سطح حقوقی، تلاشی مهم برای تبدیل زنان سرپرست خانوار به «سوژه دارای حق» محسوب می‌شود، اما این بازنشاسی همچنان ناقص، مشروط و نابرابر باقی مانده است. زنان سرپرست خانوار در ایران اگرچه در قوانین و اسناد رسمی وارد قلمرو شهروندی اجتماعی شده‌اند، اما تجربه واقعی آنان همچنان با ناامنی اقتصادی، ضعف حمایت نهادی و دسترسی محدود به حقوق اجتماعی همراه است (دادگرفرد و

همکاران، ۱۳۹۹: ۵۶-۴۹). از منظر هونت، این وضعیت نمونه‌ای از «بازشناسی ناقص» است؛ وضعیتی که در آن حقوق به رسمیت شناخته می‌شوند، اما تحقق واقعی آنها با موانع ساختاری مواجه است.

۵-۲ بازشناسی منزلتی؛ تلاش برای تبدیل زنان سرپرست خانوار به کنشگر اجتماعی

دومین سطح در نظریه بازشناسی اکسل هونت، «بازشناسی منزلتی» یا اجتماعی است. هونت معتقد است انسان تنها زمانی می‌تواند به احساس «خوداحترامی» دست یابد که جامعه، توانایی‌ها، نقش‌ها و شیوه زندگی او را دارای ارزش اجتماعی بداند (Honneth, 1995: 129). در این سطح، مسئله صرفاً برخورداری از حقوق قانونی نیست، بلکه موضوع اصلی، جایگاه اجتماعی فرد و نوع نگاه جامعه به اوست. از این منظر، سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران درباره زنان سرپرست خانوار را می‌توان تلاشی برای تبدیل این گروه از «سوژه وابسته و نیازمند» به «کنشگر اقتصادی و اجتماعی» دانست.

در چند دهه گذشته، مفهوم «توانمندسازی» به مهمترین واژه در سیاست‌گذاری زنان سرپرست خانوار تبدیل شده است. تقریباً تمام نهادهای متولی، از سازمان بهزیستی و کمیته امداد تا معاونت امور زنان ریاست جمهوری و شهرداری تهران، سیاست‌های خود را حول محور توانمندسازی اقتصادی و اجتماعی تعریف کرده‌اند. این تغییر، نشان‌دهنده نوعی تحول در نگاه رسمی به زنان سرپرست خانوار است؛ زیرا در گذشته، این زنان عمدتاً به عنوان گروهی نیازمند کمک و حمایت شناخته می‌شدند، اما در سیاست‌های جدید، تلاش شده آنان به عنوان نیروهای بالقوه اقتصادی و اجتماعی بازتعریف شوند.

از منظر نظریه هونت، این تحول اهمیت زیادی دارد. هونت تأکید می‌کند که منزلت اجتماعی افراد از طریق مشارکت آنان در حیات اجتماعی و اقتصادی شکل می‌گیرد. زمانی که فرد بتواند در تولید، اشتغال، مشارکت اجتماعی و فعالیت عمومی نقش ایفا کند، احساس می‌کند که جامعه برای او ارزش قائل است و فعالیتش را مفید و معتبر می‌دانند. بنابراین، سیاست‌های اشتغال‌زایی و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار را می‌توان تلاشی برای بازسازی منزلت اجتماعی این گروه دانست.

در همین راستا، سازمان بهزیستی از طریق برنامه‌هایی مانند تأمین مالی خرد، گروه‌های خودیار، پرداخت سرمایه کار بلاعوض، آموزش مهارت‌های شغلی و ایجاد فرصت‌های اشتغال، تلاش کرده زنان را از وابستگی اقتصادی خارج سازد. کمیته امداد نیز از طریق اعطای

وام، برگزاری دوره‌های فنی و حرفه‌ای، آموزش مهارت‌های زندگی و حمایت از اشتغال خرد، سیاست مشابهی را دنبال کرده است. معاونت امور زنان ریاست جمهوری نیز با همکاری سازمان‌های مردم‌نهاد، برنامه‌هایی برای آموزش، کارآفرینی و اشتغال زنان سرپرست خانوار اجرا کرده است.

گروه‌های خودیار و طرح‌های اجتماع‌محور، از منظر هونت اهمیت ویژه‌ای دارند. این گروه‌ها تنها ابزار اقتصادی نیستند، بلکه به زنان امکان می‌دهند وارد شبکه‌های همکاری و اعتماد اجتماعی شوند. هونت معتقد است بازشناسی اجتماعی در روابط متقابل و جمعی شکل می‌گیرد؛ یعنی فرد باید احساس کند که دیگران توانایی‌ها و نقش اجتماعی او را به رسمیت می‌شناسند (Honneth, 1995: 163). بنابراین، مشارکت زنان در گروه‌های خودیار و فعالیت‌های جمعی می‌تواند نوعی بازشناسی اجتماعی و منزلتی ایجاد کند.

اما این روند با محدودیت‌ها و تناقض‌های مهمی همراه است. نخست آنکه بخش عمده سیاست‌های توانمندسازی در ایران، مفهوم توانمندسازی را به بعد اقتصادی و معیشتی تقلیل داده‌اند. در حالی که مفهوم توانمندسازی، همان‌گونه که غفاری و همکاران اشاره می‌کنند، ابعاد روانی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و حقوقی نیز دارد (غفاری و دیگران، ۱۳۸۸: ۳۲۹). توانمندسازی واقعی تنها به معنای اشتغال یا درآمد نیست، بلکه شامل افزایش عزت‌نفس، اعتماد به نفس، مشارکت اجتماعی، استقلال فکری و امکان تصمیم‌گیری درباره زندگی فردی نیز می‌شود.

در سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران، این ابعاد کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. تمرکز اصلی بر اشتغال خرد، وام‌های کوچک، صنایع دستی، خیاطی، مشاغل خانگی و تولیدات خانوادگی بوده است. این مسئله نشان می‌دهد که اگرچه دولت تلاش کرده زنان را وارد چرخه تولید اقتصادی کند، اما این ورود عمدتاً در چارچوب نقش‌های سنتی جنسیتی صورت گرفته است. زنان به عنوان نیروی کار به رسمیت شناخته می‌شوند، اما این بازشناسی هنوز در محدوده خانه، خانواده و فعالیت‌های کم‌درآمد باقی مانده است.

نانسی فریزر این وضعیت را نوعی تناقض میان بازتوزیع و بازشناسی می‌داند؛ یعنی ممکن است دولت منابع اقتصادی در اختیار گروه‌های فرودست قرار دهد، اما همزمان ساختارهای فرهنگی فرودست‌ساز را بازتولید کند (Fraser & Honneth, 2003: 72). در ایران نیز سیاست‌های اشتغال‌زایی زنان سرپرست خانوار، اگرچه به کاهش بخشی از فقر اقتصادی کمک کرده، اما کمتر به بازتعریف جایگاه فرهنگی و اجتماعی زنان منجر شده است.

این مسئله را می‌توان در نحوه بازنمایی زنان سرپرست خانوار نیز مشاهده کرد. در بسیاری از اسناد رسمی، این زنان همچنان در کنار مفاهیمی چون «آسیب اجتماعی»، «فقر»، «طلاق» و «حاشیه‌نشینی» تعریف می‌شوند. چنین گفتمانی می‌تواند منزلت نمادین آنان را کاهش دهد و به جای بازشناسی مثبت، نوعی نگاه ترحم‌آمیز و آسیب‌محور ایجاد کند. هونت معتقد است تحقیر نمادین و بی‌اعتبارسازی فرهنگی، یکی از مهمترین اشکال بی‌عدالتی در جوامع مدرن است (Honeth, 1995: 133).

از سوی دیگر، شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی نیز نشان می‌دهد سیاست‌های توانمندسازی هنوز نتوانسته‌اند به تحول پایدار در موقعیت زنان سرپرست خانوار منجر شوند. نرخ بالای بیکاری، فقر، بی‌سوادی، ترک تحصیل فرزندان و پوشش ناکافی بیمه‌ای، بیانگر آن است که بخش بزرگی از این زنان همچنان در موقعیت فرودستی ساختاری قرار دارند. طبق آمار رسمی، حدود ۸۲ درصد زنان سرپرست خانوار در ایران بیکارند و تنها ۱۸ درصد اشتغال دارند. همچنین درصد بالایی از آنان از فقر مطلق و محرومیت اجتماعی رنج می‌برند (دادگرفرد و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۰).

در نتیجه، می‌توان گفت سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در حوزه توانمندسازی، تلاشی مهم برای بازشناسی منزلتی زنان سرپرست خانوار بوده است، اما این بازشناسی هنوز کامل و پایدار نشده است. زنان سرپرست خانوار تا حدی به‌عنوان کنشگران اقتصادی و اجتماعی به رسمیت شناخته شده‌اند، اما این بازشناسی همچنان محدود به الگوهای سنتی اشتغال و فاقد ابعاد گسترده فرهنگی، روانی و سیاسی توانمندسازی است. بنابراین، بازشناسی منزلتی زنان در ایران در وضعیتی بینابینی قرار دارد؛ نه کاملاً غایب است و نه به سطحی رسیده که بتواند به برابری واقعی منزلتی و اجتماعی منجر شود.

۳-۵ بازشناسی حمایتی - اخلاقی؛ حمایت اجتماعی همراه با نگاه قیّم‌آبانه

سومین سطح در نظریه بازشناسی اکسل هونت، «بازشناسی حمایتی - اخلاقی» است؛ سطحی که در آن فرد از طریق تجربه حمایت، مراقبت و امنیت اجتماعی، احساس ارزشمندی و تعلق پیدا می‌کند. هونت معتقد است انسان‌ها برای شکل‌گیری اعتماد به نفس اولیه و احساس امنیت روانی، نیازمند نوعی رابطه حمایتی و مراقبتی هستند (Honeth, 1995: 95). اگرچه هونت این سطح را عمدتاً در روابط عاطفی و خانوادگی توضیح می‌دهد، اما در دولت‌های رفاهی مدرن، نهادهای اجتماعی و سیاست‌های حمایتی نیز بخشی از این نقش را ایفا می‌کنند. از این منظر، سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال زنان سرپرست خانوار را می‌توان نوعی

تلاش برای ایجاد بازشناسی حمایتی و اخلاقی دانست؛ تلاشی که در عین حال با نوعی نگاه قیم‌آبانه و مددجویانه نیز همراه شده است.

مهمترین نمود این سطح از بازشناسی را می‌توان در عملکرد نهادهایی چون کمیته امداد امام خمینی، سازمان بهزیستی و سایر نهادهای حمایتی مشاهده کرد. پرداخت مستمری، بیمه درمانی، تأمین هزینه‌های درمان، کمک‌هزینه تحصیلی، ودیعه مسکن، تهیه جهیزیه، تأمین اقلام معیشتی، خدمات مددکاری و حمایت‌های درمانی، همگی سیاست‌هایی‌اند که هدف آنها جلوگیری از فروپاشی معیشتی و اجتماعی زنان سرپرست خانوار است. در واقع، دولت از طریق این سیاست‌ها می‌کوشد نشان دهد که زنان سرپرست خانوار در وضعیت رهاشدگی کامل قرار ندارند و جامعه نسبت به وضعیت آنان بی‌تفاوت نیست (واحدی و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۶-۵۲).

از منظر هونت، چنین حمایت‌هایی می‌توانند احساس «امنیت اجتماعی» و «اعتماد به جامعه» را تقویت کنند. فردی که در شرایط بحران اقتصادی، بیماری یا بی‌سرپرستی از حمایت نهادی برخوردار می‌شود، این پیام را دریافت می‌کند که هنوز بخشی از جامعه محسوب می‌شود و ارزش انسانی او انکار نشده است. به همین دلیل، سیاست‌های حمایتی را می‌توان نوعی بازشناسی اخلاقی دانست؛ زیرا جامعه از طریق آنها مسئولیت خود را در قبال گروه‌های آسیب‌پذیر به رسمیت می‌شناسد.

در جمهوری اسلامی ایران، این نوع بازشناسی غالباً با مفاهیم دینی و اخلاقی نیز پیوند خورده است. نهادهایی مانند کمیته امداد، علاوه بر کارکرد رفاهی، بر مفاهیمی چون انفاق، تکافل اجتماعی، حمایت از محرومان و مسئولیت اخلاقی جامعه نسبت به نیازمندان تأکید دارند. این مسئله نشان می‌دهد که حمایت از زنان سرپرست خانوار صرفاً یک سیاست رفاهی نیست، بلکه بخشی از مشروعیت اخلاقی و ایدئولوژیک نظام سیاسی نیز به شمار می‌رود. در این چارچوب، زنان سرپرست خانوار نه فقط به‌عنوان شهروندان نیازمند خدمات، بلکه به‌عنوان گروهی که جامعه اسلامی موظف به حمایت از آنان است، تعریف می‌شوند (واعظی، ۱۴۰۰: ۱۹-۱۲).

اما همین سطح از بازشناسی، بیش از سایر سطوح در معرض تبدیل شدن به «بازشناسی قیم‌آبانه» قرار دارد. یکی از مهمترین ویژگی‌های سیاست‌های حمایتی در ایران آن است که زنان سرپرست خانوار غالباً در قالب «مددجو»، «نیازمند» یا «آسیب‌پذیر» تعریف می‌شوند. این نحوه تعریف، اگرچه امکان دریافت خدمات را فراهم می‌کند، اما همزمان می‌تواند به کاهش منزلت اجتماعی آنان منجر شود. زنان برای دریافت مستمری یا خدمات حمایتی، باید فقر،

ناتوانی یا استحقاق خود را اثبات کنند و در بسیاری موارد تحت نظارت مداوم نهادهای حمایتی قرار گیرند (براتی و ابراهیمی سالاری، ۱۳۹۷: ۱۰۲-۱۰۹).

از منظر هونت، بازشناسی واقعی زمانی رخ می‌دهد که فرد بتواند خود را انسانی مستقل و دارای کرامت تجربه کند، نه صرفاً موضوع ترحم و مراقبت دیگران (Honneth, 1995: 131). بنابراین، اگر حمایت اجتماعی صرفاً بر پایه ترحم و وابستگی شکل گیرد، ممکن است به جای تقویت کرامت، احساس فرودستی و وابستگی ایجاد کند. این مسئله در سیاست‌های حمایتی ایران نیز دیده می‌شود؛ زیرا بسیاری از زنان سرپرست خانوار در موقعیتی قرار می‌گیرند که برای ادامه دریافت خدمات باید در چارچوب هویت «مددجو» باقی بمانند.

این وضعیت زمانی پیچیده‌تر می‌شود که زنان سرپرست خانوار در گفتمان رسمی در کنار آسیب‌هایی چون طلاق، اعتیاد، حاشیه‌نشینی و مفاسد اجتماعی قرار می‌گیرند. چنین رویکردی می‌تواند به نوعی «برچسب‌گذاری اجتماعی» منجر شود و زنان سرپرست خانوار را نه به عنوان کنشگران اجتماعی، بلکه به عنوان گروهی مسئله‌دار و نیازمند کنترل اجتماعی بازنمایی کند. هونت معتقد است تحقیر نمادین و بی‌اعتبارسازی فرهنگی، یکی از مهمترین اشکال بی‌عدالتی در جوامع مدرن است؛ زیرا فرد را از امکان شکل‌دادن به هویت مثبت محروم می‌کند (Honneth, 1995: 133).

افزون بر این، ناکافی بودن حمایت‌های مالی نیز بازشناسی حمایتی را تضعیف می‌کند. مستمری‌های پرداختی به زنان سرپرست خانوار، حتی پس از افزایش‌های انجام‌شده، تناسبی با هزینه‌های واقعی زندگی و نرخ تورم ندارد. به گفته کارشناسان، این مستمری‌ها در بسیاری موارد تنها هزینه چند روز زندگی را پوشش می‌دهند. در چنین شرایطی، حمایت اجتماعی بیشتر جنبه نمادین پیدا می‌کند و نمی‌تواند احساس واقعی امنیت اقتصادی ایجاد کند.

همچنین پراکندگی نهادی و نبود نظام جامع رفاه اجتماعی، موجب شده حمایت‌ها ناپيوسته و غیرمنسجم باشند. سازمان بهزیستی، کمیته امداد، شهرداری، هلال احمر و سایر نهادها هر یک بخشی از خدمات را ارائه می‌کنند، اما نبود هماهنگی میان آنها موجب شده زنان سرپرست خانوار با نظامی چندپاره و بوروکراتیک روبه‌رو شوند (نقیبی، ۱۳۹۳، ۱۵۳). این مسئله بازشناسی حمایتی را شکننده و ناپایدار می‌کند.

در مجموع، سیاست‌های حمایتی جمهوری اسلامی ایران در قبال زنان سرپرست خانوار واجد نوعی دوگانگی‌اند. از یک سو، این سیاست‌ها تلاشی برای ایجاد امنیت اجتماعی، کاهش فقر و جلوگیری از حذف کامل اجتماعی این زنان محسوب می‌شوند و در نتیجه نوعی

بازشناسی اخلاقی را شکل می‌دهند. اما از سوی دیگر، به دلیل غلبه نگاه مددجویانه، ناکافی بودن حمایت‌ها و وابسته کردن زنان به سازوکارهای حمایتی، این بازشناسی در بسیاری موارد به بازتولید وابستگی و فرودستی اجتماعی منجر می‌شود. بنابراین، بازشناسی حمایتی در ایران اگرچه مانع حذف کامل زنان سرپرست خانوار از نظم اجتماعی شده، اما هنوز نتوانسته آنان را به موقعیتی برابر، مستقل و دارای کرامت پایدار اجتماعی برساند.

۵-۴ بحران بازشناسی؛ شکاف میان سیاست رسمی و تجربه زیسته

چهارمین محور در تحلیل سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران بر مبنای نظریه اکسل هونت، مفهوم «بحران بازشناسی» است. هونت معتقد است بسیاری از تعارض‌ها و نارضایتی‌های اجتماعی در جوامع مدرن، نه صرفاً ناشی از فقر اقتصادی، بلکه حاصل تجربه «به‌رسمیت شناخته نشدن» است (Honnet, 1995: 163). زمانی که میان آنچه در سطح قانون، گفتمان رسمی و سیاستگذاری وعده داده می‌شود با تجربه واقعی زندگی افراد شکاف ایجاد شود، نوعی بحران بازشناسی شکل می‌گیرد؛ بحرانی که در آن افراد احساس می‌کنند اگرچه در ظاهر به رسمیت شناخته شده‌اند، اما در عمل همچنان در موقعیت فرودستی، ناامنی و طرد اجتماعی قرار دارند.

سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران درباره زنان سرپرست خانوار دقیقاً واجد چنین وضعیتی است. در سطح رسمی، زنان سرپرست خانوار در قوانین، برنامه‌های توسعه، اسناد رفاهی و گفتمان سیاستگذاری به رسمیت شناخته شده‌اند. قانون اساسی بر حمایت از زنان بی‌سرپرست تأکید کرده، برنامه‌های توسعه از عدالت جنسیتی و توانمندسازی سخن گفته‌اند، نهادهای متعدد حمایتی شکل گرفته‌اند و ده‌ها برنامه حمایتی و اشتغال‌زایی برای این گروه طراحی شده است (فروزان و بیگلریان، ۱۳۸۲: ۴۶-۳۹). در نتیجه، در سطح گفتمانی و حقوقی، زنان سرپرست خانوار بخشی از نظام سیاست اجتماعی کشور محسوب می‌شوند.

اما تجربه زیسته بخش بزرگی از زنان سرپرست خانوار نشان می‌دهد که این بازشناسی رسمی، در عمل به بازشناسی واقعی و پایدار تبدیل نشده است. آمارهای رسمی حاکی از آن است که حدود ۸۲ درصد زنان سرپرست خانوار بیکارند و تنها ۱۸ درصد آنان شغل دارند. درصد بالایی از آنان با فقر مطلق، ناامنی اقتصادی، ضعف دسترسی به خدمات درمانی و مشکلات شدید معیشتی مواجه‌اند. همچنین آمار بالای ترک تحصیل فرزندان، بی‌سوادی و ضعف سلامت در میان این خانواده‌ها نشان می‌دهد که سیاست‌های حمایتی نتوانسته‌اند موقعیت اجتماعی آنان را به‌طور بنیادین تغییر دهند (فروزان و بیگلریان، ۱۳۸۲: ۴۳). از منظر هونت، این وضعیت به معنای آن است که زنان سرپرست خانوار در ایران در موقعیت «بازشناسی ناقص»

قرار دارند؛ یعنی در سطح رسمی به رسمیت شناخته می‌شوند اما در تجربه واقعی زندگی همچنان احساس طرد، بی‌قدرتی و ناامنی می‌کنند. هونت تأکید می‌کند که بی‌عدالتی زمانی رخ می‌دهد که فرد نتواند در روابط اجتماعی خود، تجربه احترام و ارزشمندی داشته باشد (Honnet, 2001: 48). در ایران نیز بخش بزرگی از زنان سرپرست خانوار با وجود حضور در نظام حمایتی، همچنان در حاشیه اقتصادی و اجتماعی باقی مانده‌اند.

یکی از مهمترین نمودهای بحران بازشناسی، شکاف میان «حق قانونی» و «ظرفیت اجرایی» است. بسیاری از قوانین و برنامه‌های مرتبط با زنان سرپرست خانوار فاقد ضمانت اجرایی مؤثرند. طرح بیمه زنان خانه‌دار و زنان سرپرست خانوار، با وجود طرح مکرر در دولت و مجلس، به دلیل کمبود منابع مالی و ناهماهنگی نهادی عملاً اجرایی نشد (پایگاه تحلیلی خبری خانواده و زنان، ۱۳۹۱). این مسئله نشان می‌دهد که حقوق اجتماعی زنان، وابسته به وضعیت بودجه و اراده اجرایی دولت باقی مانده است. در نتیجه، بازشناسی حقوقی زنان به امری ناپایدار و مشروط تبدیل شده است.

بحران بازشناسی در سطح نهادی نیز آشکار است. تعدد نهادهای مسئول، همپوشانی وظایف و نبود نظام جامع رفاه اجتماعی، موجب شده حمایت‌ها پراکنده و ناهماهنگ باشند. سازمان بهزیستی، کمیته امداد، شهرداری، هلال احمر، بنیاد مستضعفان و سایر نهادها هر یک بخشی از مسئولیت را برعهده دارند، اما نبود هماهنگی میان آنها باعث شده زنان سرپرست خانوار با نظامی پیچیده و چندپاره روبه‌رو شوند (نقیبی، ۱۳۹۳، ۱۵۳). این وضعیت نه تنها کارآمدی سیاست‌ها را کاهش داده، بلکه تجربه وابستگی، سردرگمی و بی‌ثباتی را نیز تشدید کرده است.

افزون بر این، بحران بازشناسی در نحوه بازنمایی فرهنگی زنان سرپرست خانوار نیز دیده می‌شود. در بسیاری از سیاست‌ها و گفتمان‌های رسمی، این زنان همچنان در قالب «گروه آسیب‌پذیر»، «مددجو» یا «آسیب اجتماعی» تعریف می‌شوند. چنین نگاهی، اگرچه حمایت اجتماعی را توجیه می‌کند، اما همزمان می‌تواند به کاهش منزلت نمادین آنان منجر شود. هونت معتقد است تحقیر فرهنگی و بی‌اعتبارسازی نمادین، یکی از مهمترین اشکال بی‌عدالتی مدرن است؛ زیرا فرد را از شکل دادن به هویت مثبت محروم می‌کند (Honnet, 1995: 133).

از سوی دیگر، سیاست‌های توانمندسازی نیز در بسیاری موارد نتوانسته‌اند از سطح اشتغال خرد و حمایت معیشتی فراتر روند. مفهوم توانمندسازی در ایران عمدتاً به اشتغال و درآمد تقلیل یافته و ابعاد روانی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی آن کمتر مورد توجه قرار گرفته است. در حالی که توانمندسازی واقعی مستلزم افزایش عزت نفس، مشارکت اجتماعی، استقلال فکری و امکان حضور برابر در عرصه عمومی است (غفاری و دیگران، ۱۳۸۸: ۳۲۹). در نتیجه،

زنان سرپرست خانوار اگرچه ممکن است از برخی حمایت‌های اقتصادی برخوردار شوند، اما همچنان از بازشناسی کامل فرهنگی و اجتماعی محروم باقی می‌مانند.

بحران بازشناسی در نهایت به نوعی تناقض ساختاری در سیاست اجتماعی جمهوری اسلامی ایران منجر شده است. از یک سو، دولت می‌کوشد زنان سرپرست خانوار را به رسمیت بشناسد، از فقر آنان بکاهد و آنان را توانمند سازد؛ اما از سوی دیگر، محدودیت منابع، ضعف نهادی، نگاه مددجویانه و استمرار الگوهای سنتی جنسیتی، مانع تحقق کامل این اهداف می‌شود. بنابراین، زنان سرپرست خانوار در وضعیتی دوگانه قرار می‌گیرند: آنان در سطح رسمی به رسمیت شناخته شده‌اند، اما در زندگی روزمره همچنان با احساس ناامنی، فرودستی و حذف اجتماعی مواجه‌اند.

از منظر نظریه هونت، این وضعیت نشان‌دهنده بحران بازشناسی در ساختار سیاست اجتماعی ایران است؛ بحرانی که در آن فاصله میان سیاست رسمی و تجربه زیسته، مانع تحقق عدالت اجتماعی واقعی می‌شود. در چنین شرایطی، مسئله اصلی دیگر صرفاً فقدان حمایت اقتصادی نیست، بلکه ناتوانی ساختار اجتماعی در ایجاد احساس کرامت، منزلت و برابری واقعی برای زنان سرپرست خانوار است.

جدول ۱. مقوله‌بندی سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال زنان سرپرست خانوار بر مبنای نظریه بازشناسی اکسل هونت

مقوله اصلی	زیرمقوله	نمونه سیاست‌ها / نهادها	نوع بازشناسی	پایام تحلیلی
بازشناسی حقوقی	حمایت قانونی و رفاهی	قانون اساسی، قانون تأمین اجتماعی، برنامه‌های توسعه	بازشناسی حقوقی	ورود زنان به قلمرو شهروندی اجتماعی
بازشناسی حقوقی	بیمه و حمایت اقتصادی	بیمه زنان سرپرست خانوار، مستمری، خدمات درمانی	بازشناسی حقوقی	کاهش نسبی ناامنی اقتصادی
بازشناسی منزلتی	توانمندسازی اقتصادی	وام اشتغال، مهارت‌آموزی، مشاغل خانگی	بازشناسی منزلتی	تلاش برای تبدیل زنان به کنشگر اقتصادی
بازشناسی منزلتی	مشارکت اجتماعی	گروه‌های خودیار، سمن‌ها، طرح‌های اجتماع‌محور	بازشناسی منزلتی	تقویت مشارکت و خوداتکایی
بازشناسی منزلتی	محدودیت توانمندسازی	تمرکز بر مشاغل سنتی و خانگی	بازشناسی ناقص منزلتی	بازتولید نقش‌های سنتی جنسیتی
بازشناسی حمایتی - اخلاقی	حمایت معیشتی و رفاهی	کمیه امداد، بهزیستی، خدمات حمایتی	بازشناسی حمایتی	جلوگیری از حذف کامل اجتماعی
بازشناسی حمایتی - اخلاقی	نگاه مددجویانه	ساختارهای حمایتی و امدادی	بازشناسی قیم‌مآبانه	وابستگی و کاهش استقلال اجتماعی
بحران بازشناسی	شکاف قانون و اجرا	ناکامی بیمه زنان، ضعف ضمانت اجرا	بحران بازشناسی حقوقی	بی‌ثباتی حقوق اجتماعی
بحران بازشناسی	ناکارآمدی نهادی	تعدد نهادها و همپوشانی وظایف	بحران نهادی	پراکندگی و ضعف خدمات

بحران بازشناسی	ضعف پوشش حمایتی	خارج بودن بخشی از زنان از حمایت رسمی	بحران بازشناسی اجتماعی	استمرار طرد و ناامنی اجتماعی
بحران بازشناسی	تقلیل توانمندسازی به اقتصاد	سیاست‌های صرفاً اشتغال‌محور	بحران بازشناسی منزلتی	ناتوانی در بازسازی منزلت اجتماعی

جمع بندی و نتیجه گیری

تحلیل سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال زنان سرپرست خانوار بر مبنای نظریه بازشناسی اکسل هونت نشان می‌دهد که مسئله این زنان در ایران صرفاً یک مسئله اقتصادی یا رفاهی نیست، بلکه موضوعی عمیقاً مرتبط با «بازشناسی اجتماعی»، «منزلت انسانی» و «جایگاه شهروندی» آنان در ساختار اجتماعی و سیاسی کشور است. نظریه هونت این امکان را فراهم می‌کند که سیاست‌های حمایتی دولت تنها از منظر توزیع منابع مالی بررسی نشوند، بلکه نسبت آنها با کرامت اجتماعی، احترام اجتماعی و عاملیت زنان نیز مورد تحلیل قرار گیرد.

بررسی قوانین، برنامه‌های توسعه و عملکرد نهادهای اجرایی نشان داد که جمهوری اسلامی ایران طی چند دهه گذشته تلاش کرده زنان سرپرست خانوار را در سطح رسمی وارد قلمرو سیاست اجتماعی و شهروندی رفاهی کند. اصول قانون اساسی، قوانین تأمین اجتماعی، برنامه‌های توسعه و اسناد مرتبط با عدالت جنسیتی، همگی بیانگر نوعی «بازشناسی حقوقی» این گروه‌اند. دولت از طریق بیمه، مستمری، خدمات درمانی، حمایت‌های رفاهی و طرح‌های توانمندسازی، زنان سرپرست خانوار را به‌عنوان گروهی دارای حق و شایسته حمایت اجتماعی به رسمیت شناخته است. از این منظر، می‌توان گفت زنان سرپرست خانوار دیگر صرفاً موضوع خیریه یا حمایت سنتی نیستند، بلکه به بخشی از سیاستگذاری رسمی دولت تبدیل شده‌اند. با این حال، یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که این بازشناسی در بسیاری موارد ناقص، ناپایدار و محدود باقی مانده است. مهمترین مسئله، شکاف عمیق میان «بازشناسی رسمی» و «تجربه زیسته» زنان سرپرست خانوار است. اگرچه در سطح قوانین و اسناد بالادستی، بر عدالت جنسیتی، توانمندسازی و حمایت اجتماعی تأکید شده، اما در عمل بخش بزرگی از زنان سرپرست خانوار همچنان با فقر، بیکاری، ناامنی اقتصادی، ضعف پوشش بیمه‌ای و طرد اجتماعی مواجه‌اند. این مسئله نشان می‌دهد که بازشناسی حقوقی، بدون پشتوانه اجرایی و نهادی مؤثر، نمی‌تواند به تحقق عدالت اجتماعی منجر شود. در سطح بازشناسی منزلتی نیز سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران واجد نوعی دوگانگی است. از یک سو، سیاست‌های توانمندسازی، اشتغال‌زایی، مهارت‌آموزی و تأمین مالی خرد، تلاشی برای تبدیل زنان سرپرست خانوار از «مددجو» به «کشگر اقتصادی و اجتماعی» محسوب می‌شود. این سیاست‌ها تا حدی به افزایش مشارکت اقتصادی زنان و کاهش وابستگی آنان کمک کرده است. اما از سوی دیگر، بخش عمده این برنامه‌ها در چارچوب نقش‌های سنتی جنسیتی تعریف شده و

مفهوم توانمندسازی عمدتاً به اشتغال خرد و معیشت اقتصادی تقلیل یافته است. در نتیجه، ابعاد گسترده‌تر توانمندسازی، مانند استقلال فکری، مشارکت اجتماعی، افزایش منزلت فرهنگی و حضور برابر در عرصه عمومی، کمتر مورد توجه قرار گرفته است.

در سطح بازشناسی حمایتی - اخلاقی نیز سیاست‌های حمایتی جمهوری اسلامی ایران واجد ویژگی دوگانه‌ای است. نهادهایی چون کمیته امداد و سازمان بهزیستی از طریق پرداخت مستمری، خدمات درمانی و کمک‌های معیشتی، مانع حذف کامل زنان سرپرست خانوار از نظم اجتماعی شده‌اند و نوعی امنیت حداقلی برای آنان فراهم ساخته‌اند. اما همین حمایت‌ها در بسیاری موارد با نوعی نگاه مددجویانه و قیم‌آبانه همراه بوده است؛ به گونه‌ای که زنان سرپرست خانوار همچنان در قالب «گروه آسیب‌پذیر» و «نیازمند حمایت» تعریف می‌شوند. چنین رویکردی می‌تواند به بازتولید وابستگی نهادی و کاهش منزلت نمادین این زنان منجر شود.

مهمترین نتیجه این پژوهش آن است که سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال زنان سرپرست خانوار را باید نمونه‌ای از «بازشناسی ناقص» دانست؛ وضعیتی که در آن دولت تلاش کرده این گروه را در سطح رسمی به رسمیت بشناسد، اما ضعف ساختار رفاهی، محدودیت منابع، پراکندگی نهادی، غلبه نگاه حمایتی و استمرار الگوهای سنتی جنسیتی، مانع تحقق کامل این بازشناسی شده است. در نتیجه، زنان سرپرست خانوار در ایران در موقعیتی بینابینی قرار دارند: آنان نه کاملاً طرد شده‌اند و نه به سطحی از برابری و منزلت اجتماعی رسیده‌اند که بتوان از تحقق کامل عدالت اجتماعی سخن گفت. از منظر نظریه هونت، تحقق عدالت اجتماعی برای زنان سرپرست خانوار تنها از طریق افزایش کمک‌های مالی یا گسترش خدمات رفاهی ممکن نیست، بلکه مستلزم نوعی تحول عمیق‌تر در ساختار بازشناسی اجتماعی است؛ تحولی که در آن زنان سرپرست خانوار نه صرفاً به عنوان گروهی نیازمند حمایت، بلکه به عنوان شهروندانی دارای کرامت، عاملیت و منزلت برابر اجتماعی شناخته شوند.

استناد به این مقاله: محمودی جاوید، تیمور، ثقفیان، حسن، منتظری، بهرام. (۱۴۰۵). سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران در قبال زنان سرپرست خانوار؛ بازخوانی عدالت اجتماعی بر مبنای نظریه بازشناسی اکسل هونت، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی، ۲۰(۷۵)، ۲۸-۳۰

The Islamic Revolution Approach Quarterly is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

منابع و مآخذ:

- ۱- واحدی، رقیه، و خسروی باب‌اناری، ملک‌تاج. (۱۳۹۹). نقش سازمان‌های مردم‌نهاد در جامعه‌پذیری سیاسی زنان سرپرست خانواده (با تأکید بر استان آذربایجان شرقی). فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۴(۵۲)، ۴۱-۵۸.
 - ۲- دادگرفرد، زهرا، فتحی، سروش، زارع، زهرا، و داداندیش، پروین. (۱۳۹۹). آسیب‌شناسی سیاست‌گذاری درباره زنان سرپرست خانوار در ایران پس از انقلاب. فصلنامه رهیافت انقلاب اسلامی، ۱۴(۵۲)، ۴۱-۵۸.
 - ۳- براتی، محمدعلی، ابراهیمی سالاری، تقی (۱۳۹۷)، «عوامل مؤثر بر فقر در خانوارهای دارای سرپرست زن در ایران»، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال هجدهم، بهار ۹۷، شماره ۶۸، صص ۸۵-۴۳.
 - ۴- زارعان، منصوره، زارعی، معصومه، هردوست، عطیه (۱۳۹۷)، «توانمندسازی زنان سرپرست خانوار با تأکید بر برنامه‌های چهارم، پنجم و ششم توسعه جمهوری اسلامی ایران»، زن در توسعه و سیاست، دوره ۱۶، شماره ۲، صص ۳۳۸-۳۱۹.
 - ۵- شهرکی، مهدی؛ قادری، سیمین (۱۴۰۰) عوامل تعیین‌کننده مخارج سلامت خانوار زن سرپرست در مناطق شهری ایران، فصلنامه آموزش بهداشت و ارتقاء سلامت، ۲۹(۲)، ۱۳۳-۱۴۴.
 - ۶- نقی، ا.، محمدتقی زاده، م.، «بسترهای تقنینی و اجرایی تأمین اجتماعی زنان بی سرپرست و بدسرپرست»، مطالعات راهبردی زنان، سال ۱۶، شماره ۶۴، ۱۳۹۳، ۱۱۷-۱۵۷.
 - ۷- واعظی، احمد (۱۴۰۰)، «عدالت اجتماعی و نسبت آن با عدالت توزیعی»، فصلنامه علوم سیاسی، سال بیست و چهارم، شماره ۹۵، صفحه ۲۵-۶.
 - ۸- فروزان، س.، بیگلریان، ا.، «زنان سرپرست خانوار؛ فرصت‌ها و چالش‌ها»، فصلنامه پژوهش زنان، شماره ۵، بهار ۱۳۸۲، ۳۵-۵۸.
 - Akbar Aghajanian & Vaida Thompson (2013) Female Headed Households in Iran (1976–2006), Marriage & Family Review, 49:2, 115–134, DOI: 10.1080/01494929.2012.728558
 - 1- Salahedin Ghaderi, Alireza Karimi, Somayeh Soleymani, Khadijeh Kargar Esfanabadi, The Experiences of Female-Headed Households and the Cycle of Misery (Case Study of Female-Headed Households in Karaj), Quarterly of Social Studies Research in Iran Vol. 11, No. 1:1-27, Spring 2022 Doi: 10.22059/JISR.2021.307490.1096
 - 2- Yoosefi Lebni et al. BMC Women's Health (2020) 20:183,1-11
- ۳- Fraser, N., & Honneth, A. (2003). Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange. London: Verso.
- 4- Honneth, A. (1995). The Struggle for Recognition: The Moral Grammar of Social Conflicts. Cambridge: Polity Press.
- 5- Honneth, A. (2001). Recognition or Redistribution? Changing Perspectives on the Moral Order of Society. Theory, Culture & Society, 18(2-3), 43-55.
- 6- McNay, L. (2008). Against Recognition. Cambridge: Polity Press.
- 7- Zurn, C. F. (2015). Axel Honneth: A Critical Theory of the Social. Cambridge: Polity Press.

منابع اینترنتی

- اقتصاد آنلاین، "بیش از یک میلیون و ۳۰۰ هزار زن سرپرست خانوار تحت پوشش هیچ نهادحمایتی نیستند"، آبان ۱۳۹۵، بازیابی شده در خرداد ۱۳۹۶، در : <http://www.eghtesadonline.com/>
- پایگاه خبری تحلیلی خانواده و زنان، "زنان ۱۸ تا ۵۰ سال تحت پوشش بهزیستی از بیمه‌های اجتماعی برخوردار می‌شوند"، اردیبهشت ۱۳۹۲، بازیابی شده در خرداد ۱۳۹۶، در <http://mehrkhane.com/fa/news/6598/>
- روزنامه دنیای اقتصاد، جهش ۹ پله‌ای رقابت‌پذیری ایران، مهر ۱۳۹۴، بازیابی شده در خرداد ۱۳۹۶، در <http://donya-e-eghtesad.com/news/938099/>
- مرکز امور زنان و خانواده ریاست جمهوری اسلامی ایران. (۱۳۸۳). منشور حقوق و مسئولیت‌های زنان در نظام جمهوری اسلامی ایران. بازیابی شده از <https://www.ekhtebare.ir/> منشور-حقوق و-مسئولیت-های-زنان-در-نظام-جم/
- گزارش تحلیلی پایگاه تدبیر درباره بیمه زنان سرپرست خانوار (۱۴۰۲) <https://tadbirtip.ir/insurance-for-female-heads-of-the-household/>